ZENDEGI-SALAM
ضمیمه روزنامه خراسان
یک‌شنبه • ۲۰ اسفند ۱۳۹۶
۲۲ جمادی الثانی ۱۴۳۹ • ۱۱ مارس ۲۰۱۸
شماره ۱۹۷۷۸ • تکشماره ۵۰۰۰ ریال
۱۰۰۱

زندگی سلام

عکس: خبرگزاری مهر

یادی از تصویرگران نوستالژی ها

نکاتی درباره تاریخچه تصویرگری و صاحبان نقاشی های خاطره انگیز کتاب های درسی دهه ۶۰

مجید حسین زاده

اشاره

تصویرگری و گرافیک کتاب های درسی، شاید در نگاه اول خیلی مهم به نظر نرسد اما می تواند بخش قالب توجهی از بار آموزشـــی را به دوش بگیرد و ارتباط دانش آموز بـــا متن و مفهوم را بســـیار راحت تر و ماندگارتر کند.

بیایید کمی مصداقی تر در این باره صحبت کنیم. عبارت «تصمیم کبری» در لحظه اول شما را به یاد دختری می اندازد که کنار درختی ایستاده است و کتابش روی زمین افتاده و کثیف شده است. تصویرسازی دلنشین آن درس از کتاب فارسی دوم ابتدایی، هیچ گاه از ذهن دانش آموزان پاک نخواهد شد و بنابراین هدف آموزشی آن درس هم که منظم بودن بود شانس بسیار بیشـــتری برای ماندگاری و عملی شدن در ذهن دانش آموزان نسبت به درس های دیگر همان کتاب داشت.

در ادامه به تاریخچه تصویرگری در کتاب های درسی، آشنایی با صاحبان نقاشی های معروف کتاب های درسی به خصوص استاد صادق صندوقی و دلایل این که تصویرسازی های امروزی مانند گذشته در ذهن مخاطب نمی ماند و برایش زیبا نیست، خواهیم پرداخت.

یادآوری

تصویرگرانی که بین ما نیستند

بیش از ۹۰ درصد نقاشی های به یاد مانده از کتاب های درســـی دهه ۶۰ توسط ۲ تصویرگری خلق شده است که امروز، هیچ کدام شان دیگر در بین ما نیستند. در ادامه با آثار معروف این ۲ نفر آشنا می شویم.

پرویز کلانتری

در بین تصویرگران نام آشنای کتاب های درســـی دهه ۶۰، نام «پرویز کلانتری» از جمله شـــناخته شـــده ترین هاست. او که بخش عمده ای از تصویرگری های فانتـــزی کتاب های درســـی را به عهده داشـــته، نقاشـــی درس های معروفی همچون «مرغابی ها و لاک پشـــت»، «روباه و خروس» و البته داستان «روباه و زاغ»، «چوپان دروغگو»، «حســـنک کجایی؟»، «کوکب خانـــم»، «دهقان فداکار» و... از آثار اوست. مرحوم کلانتری در ۳۱ اردیبهشت سال گذشته از دنیا رفت و در ادامه تعدادی از آثار او را می بینید.

منوچهر درفشه

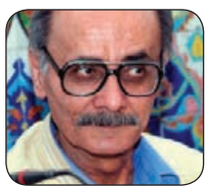

مرحـــوم «منوچهر درفشـــه» که پس از تحمل یک دوره طولانی بیماری سرطان در سال ۹۳ از دنیا رفت، خالق بسیاری از نقاشی ها و تصویرگری های خاطره انگیز کتاب های درسی در دهه ۶۰ است. او را بیشتر با تصویرگری درس های حکمت آموز و کتاب های دینی می شناســـیم اما شاید مهم ترین اثر او تصویرگری کتاب اجتماعی دوره دبستان و درس دنباله دار «خانواده آقای هاشمی» بود. درس های معروف دیگری همچون «اشک یتیم» سروده زیبای پروین اعتصامی و حکایت معروف «ســـعدی» درباره «دوبرادر که یکی آهنگـــر بود و دیگـــری در خدمت ســـلطان»، از جملـــه تصویرگری های معروف «منوچهر درفشه» است.

خواستم در شادی و آگاهی بچه ها سهیم باشم

«صادق صندوقی»، خالق کارت های صدآفرین از تصویرسازی هایش برای کتاب های درسی می گوید

بعضی آدم ها در خاطره جمعی همه مان بـــدون آن که خودمان بدانیم، حضور دارند. «صادق صندوقی» یکی از این افراد است. او کتاب های درســـی مان را در کنار کتاب ماندگاری از ژول ورن نقاشی کرده است. وی نام خوش آوایی است که برای به خاطر آوردنش باید در صندوقچه خاطرات دوران مدرسه او را جست وجو کرد. متولد اردیبهشت سال ۱۳۲۵ در همدان است و با این که بازنشسته شده، دوباره از او دعوت به کار کردند و حالا در دهه هفتم زندگی اش هفته ای یک روز در ساختمان پژوهش سازمان آموزش و پرورش حضور دارد.

تشویق یک معلم در موفقیتم تاثیر زیادی داشت

صادق صندوقی درباره روزهای اولی که نقاشی را شروع کرده، خاطره جالبی می گوید: «قبل از مدرسه کنار دست برادرم که دوم ابتدایی بود می نشستم و مثل دستیار اتاق عملی بودم که در نقاشی او را همراهی می کرد! اما خاطره ای که از روز اول مدرسه و نقاشی دارم، این است که وقتی روز اول مدرسه رفتیم، معلم کسی را به عنوان مبصر انتخاب کرد و گفت تا زمانی که من نیستم، هر کدامتان یک نقاشی بکشید. وقتی از کلاس بیرون رفت برای خودم خرگوشـــی را کشیدم، بچه های دیگر هم خوششان آمد و همه از من می خواستند برایشان نقاشی کنم. من هم خوشم آمده بود و برای چند نفری کشیدم. مبصرمان که دو سال هم بزرگ تر بود، وقتی این کار من را دید، گفت که من تقلب می کنم و کارم اشتباه است! البته اصلا معنی تقلب را هم نمی دانستم.

او می گفت که معلم به خاطر این کار مرا تنبیه می کند! تنبیه آن زمان هم چوب و فلک بود. من هم ترسیده بودم و نگران شده بودم که معلم دعوایـــم می کند. خلاصه معلم‌مان آمد و نقاشـــی ها را جمع کرد و در هنگام تماشـــای آن ها متوجه شد که یک نفر همه را کشیده، از مبصر پرسید و او هم مرا نشـــان داد! من با ترس از سرجایم بلند شدم و حتی دلم می خواست زمین دهان باز می کرد و همان جا مرا می خورد! معلم پرسید که خودم تنهایی کشیدم که گفتم بله و در ذهنم تصوری از چوب و فلک داشتم که صدای معلم را شنیدم! «بچه ها برایش دست بزنید!» باور کنید اگر آن روز معلمم برخورد بدی با من کرده بود، حتما نقاشی را کنار می گذاشتم اما همین دست زدن بچه ها و تایید خودش باعث شد من نقاشی را جدی بگیرم.

تصویرسازی را باید از صفر شروع می کردم

به گزارش مهر، صندوقی درباره سختی ها و ظرافت های نقاشی هایش می گوید: «ابتدا در بخش مجلات رشد بودم اما خودم دوست داشتم کار مانایی انجام دهم و به همین دلیل به بخش کتاب های درســـی رفتم. سال ۶۵ هم اولین کاری که انجام دادم چهره امیرکبیر و شیخ فضل ا... نوری برای کتاب دوره راهنمایی بود. از اول دبستان تا آخر دبیرستان در کتاب های مختلف مدرسه طرح هایی را کشیده ام. نقاشی «اصحاب فیل» را کشیدم که خیلی کار سختی بود چون کسی اصلا شکل ظاهری ابابیل را نمی دانست و حتی از کارشناس ها هم که می پرسیدم، آن ها هم نمی دانستند.

به هر حال خیلی از این کارها پیش از آن تصویر نشده بود و شخصیت ها را باید از صفر می ساختیم. در این سال ها بیشتر از پنج بار ماجرای جنگ خندق را تصویرســـازی کرده ام، دو بـــار غدیرخم را به تصویر کشیده ام و علاوه بر ســـفارش های آموزش و پرورش، کارهای آزاد زیادی داشتم و برای بیشتر از دو هزار کتاب تصویر کشیده ام از جمله کتاب های ژول ورن و جلد رمان های ایرانی و خارجی مختلف.

کارت های صدآفرین را به خاطر دخترم امضا کردم!

او درباره طراحی کارت هـــای «هزارآفرین» و «صدآفرین» می گوید که «طرح های این کارت ها خیلی ساده بود و پیشنهاد دادم این کار را انجام دهیم که استقبال کردند.

اوایـــل کارم را امضا نمی کردم اما وقتی یک بـــار دخترم را دیدم که با گرفتن همین کارت خیلی خوشحال شده، خواستم در شادی و آگاهی بچه ها هم سهیم باشم و کارهای بعدی را امضا کردم. بعد از آن تا سال ها این کارت ها چاپ می شدند و برای بچه ها استفاده می کردند.»

نمی دانم چرا تصویرسازی های امروزی جذاب نیست!

او درباره این که چرا تصویرسازی های امروزی جذابیت گذشته را ندارند، می گوید: «البته امروزه کارها با آمدن کامپیوتر خیلی راحت شده و سرعت هم بالاتر رفته است. با این همه فناوری کامپیوتری، این را که چه رمز و رازی است که آثار در ذهن نمی ماند نمی دانم! شاید کارها خیلی زیباتر و با کیفیت تر باشـــد و گرافیست ها زحمت زیادی برایش می کشند اما دیگر به تماشاچی انگیزه نمی دهد که به دیدن آن بنشیند.»

در این سال ها بیشتر از پنج بار ماجرای جنگ خندق را تصویرسازی کرده ام، دو بار غدیرخم را به تصویر کشیده ام و علاوه بر سفارش های آموزش و پرورش، کارهای آزاد زیادی داشتم و برای بیشتر از دو هزار کتاب تصویر کشیده ام از جمله کتاب های ژول ورن و جلد رمان های ایرانی و خارجی مختلف

فراز و فرود تصویرسازی کتاب‌های درسی

مروری بر تاریخچه تصویرسازی کتاب‌های درسی از دهه ۴۰ تا امروز

کلید تصویرگری کتاب های درسی بچه های ایران به معنای علمی و حرفه ای از دهه ۴۰ زده شد. قبل از آن چیزی به نام تصویرسازی کتاب درسی نداشتیم. البته کتاب های درسی تصاویر و نقاشی هایی داشتند ولی آن تصاویر نه برای داستان مناسب بود و نه اســـتانداردهای جهانی در آن رعایت شده بود. بنابراین تصویرگری آموزشی نوین از دهه ۴۰ آغاز شد، آن هم با کمک انتشارات «فرانکلین» در ایران.

دهه ۴۰، استعدادیابی تصویرسازها و آموزش به آن ها

سیاست انتشارات فرانکلین این بود که به کشورهای در حال توسعه خدمات چاپ و نشر تولید کتاب بدهد. در ایران هم تولید، چاپ و نشر کتاب های درسی توسط این انتشارات حال و هوای تازه ای گرفت. در آن دوره ما هنرمندان زیادی داشتیم از جمله خطاط، نقاش، خوشنویس و مینیاتوریست اما فعالیت تخصصی در تصویرســـازی کتاب های درسی نداشتند. وقتی انتشارات فرانکلین این خلأ را حس کرد، از بین نقاشـــانی که گرایش های تصویرسازی داشتند تعدادی را شناسایی کرد و به آموزش آن ها پرداخت؛ افرادی مانند پرویز کلانتری، مرتضی ممیز، زمانی، غلامعلی مکتبی، نورالدین زرآرا، پیک باغداساریان، ژانت میخاییلی و... و همین طور که جلو می آییم افرادی مانند منوچهر درفشه، صادق صندوقی، مهرنوش معصومیان و ... اضافه می شوند. بدین ترتیب کم کم تصویرسازی و گرافیک وارد کتاب های درســـی شد. در ابتدا کتاب های درسی از نظر تصویری فاقد انبوه تصاویر بودند؛ یعنی سعی می شد در جاهایی که خیلی مورد نیاز اســـت از تصویر استفاده شود آن هم در حد محدود و بسیار ساده تا برای مخاطب آن دوره قابل فهم باشد. چون ســـواد بصری معلمان و دانش آموزان در دهه ۴۰ خیلی بالا نبود آن زمان که خبری از مجلات، نشـــریات و اینترنت و غیره نبود سواد بصری منحصر به تصاویر کتاب های درسی بود. به همین دلیل خیلی ها می گویند تصویرهای کتاب های درسی قدیم زیباتر و دلنشین تر است و هنوز در یادمان مانده است که باید گفت دلیل آن این است که آن ها مرجع تصویری دیگری نداشتند.

دهه ۵۰، تصویرسازی های نامانوس غربی

سال های بعد یعنی در دهه ۵۰ تا ۶۰ مجلاتی مانند کیهان بچه ها، کارتـــون و خیلی از مجلات دیگر با ورودشـــان اطلاعات بصری زیادی در اختیار آن ها قرار دادند. اگر دقت کرده باشید حتی در نوع پوشش هم از الگوی غربی استفاده می شد. به طور مثال می بینیم که خانم معلم در روستا درس می دهد ولی با لباسی شیک و مدرن و کاملا غربی تصویر شده و حتی دانش آموزان هم، بیشتر از لحاظ آرایش مو و پوشش، کاملا غربی هســـتند. با این که تکنیک ها کاملا ساده است اما اندیشه اروپایی و غربی پشت آن کارها قرار دارد. در آن زمـــان تصویرگرانی مثـــل پرویز کلانتری و غلامعلی مکتبی و... تمایلات بومی پیدا کردند و تفکراتشان را در تصویرگری نشان دادند مانند حسنک کجایی، کوکب خانم، تصمیم کبری و ... . در این تصاویر هنرمند گرایش های بومی و ملی خود را عرضه می کرد و اتفاقا تصاویری هســـتند که خیلی ماندگار شدند. چون مخاطب دهه ۴۰ یا ۵۰ با آن احســـاس نزدیکی می کرد. مثلا حسنک کجایی را همه حس می کردند. همه جا او را می دیدند، چون ســـه چهارم مخاطبان شهرســـتانی و روستایی بودند. آن زمان مردم کمتر از امروز شهرنشین بودند.

دهه ۶۰، بازسازی تصویرسازی ها با فرهنگ ایرانی

به گزارش ایسنا، این ماجرا ادامه داشت تا اواخر دهه ۵۰ به بعد که نســـل دوم کتاب های درسی شکل گرفت و نسل بعدی تصویرگرها وارد کار شـــدند مثل منوچهر درفشه و صادق صندوقـــی و ... که بعد از انقلاب کارشـــان را آغاز کردند. مأموریت آن ها این بود که در کنار بازسازی متون کتاب های درســـی تصاویر جدیدی برای کتاب ها تهیه کنند. از پرکارترین افراد این دوره مرحوم درفشـــه بود که شـــاید ۷۰ درصد بار تصاویر کتاب های درسی را به دوش می کشید. افراد دیگری هم بودند اما تصویر بیشتر کتاب ها کارهای مرحوم درفشه است. او برای کتاب های دینی، علوم و فارسی و ... کار می کرد.

دهه ۷۰، رکود شدید در تصویرسازی

سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۰ زمانی بود که کتاب های درسی درجا زد. خیلی از هنرمندان دهه قبل یا خود را کنار کشـــیدند یا بازنشسته شدند و چند تن از آن ها هم مرحوم شدند. آخرین کسانی که از آن گروه ۱۰، ۲۰ نفره باقی ماندند استاد مکتبی و استاد صندوقی بودند و افراد جدیدی چون حسن معماری نیروی آموزش وپرورش، حسین تهرانی و درفشه هم که کارمند آموزش وپرورش نبودند از کار کناره گیری کردند. چند سالی که نیاز به بازسازی کتاب های درسی بود فقط این چند نفر بودند و کار می کردند. تصویرسازی کتاب های درسی در این ۱۰ تا ۱۵ سال دچار رکود شد.

دهه ۸۰، ورود فناوری به عرصه تصویرسازی

بعد از دهه ۸۰ با ورود فناوری های جدید مثل رایانه و رسانه های مختلف مثل سی دی و ماهواره و وفور نشریات کودک و نوجوان و بزرگ سال دوباره حرکتی در کتاب های درسی ایجاد شد. مسئولان دیدند در حال عقب افتادن از جامعه و مخاطب هستند فهمیدند که کتاب های درسی نیازمند یک تحول و استاندارد جدیدی اســـت؛ هم از نظر متن و هم تصویر. بزرگ ترین اتفاقـــی که افتاد نیاز کتاب های درسی به مدیریت هنری، شـــورای هنری و آتلیه هنری بود. سپس شروع به جذب کسانی کردند که در این حوزه بتوانند مقیم سازمان شوند و از نزدیک کتاب های درسی را هدایت کنند.

دهه ۹۰، قدم گذاشتن به سمت پیشرفت

از آن زمان به بعد ســـه دوره جشـــنواره هنری کتاب های درسی برگزار شد که نتیجه آن شناسایی و جذب هنرمندان مستعد بود. عده ای از این هنرمندان که در جشنواره جایزه گرفته بودند وارد حیطه تصویرسازی کتاب درسی شدند اما سنگ بزرگی که سد راه بود، این بود که تمام این هنرمندان یا دانش آموختگان تصویرسازی بودند یا گرافیک و هیچ تجربه ای درباره کتاب درسی نداشتند ولی آن ها وارد شدند و هنگام کار با متون درسی و آموزشی با گذراندن دوره های آموزشی تا حد زیادی با این مسائل آشنا شدند.